

Sonja KIRCHHOFFER, Anamarija KURILIĆ

SUVREMENI METODOLOŠKI PRISTUPI RIMSKODOBNOM STAMBENOM PROSTORU I MOGUĆNOST NJIHOVE PRIMJENE U ISTRAŽIVANJU PROSTORA LIBURNIJE

UDK 904:728.1>(398 Liburnija-21)

Stručni rad

Primljeno: 12.06.2011

Odobreno: 16.08.2011.

Sonja Kirchhoffer,

A. Mihanovića 5

HR - 49295 Kumrovec

sonja.homa@zg.t-com.hr

Anamarija Kurilić

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru

Obala kralja Petra Krešimira IV., 2

HR - 23000 Zadar

anamarija.kurilic@zd.t-com.hr

Autorice raspravljaju o metodološkim pitanjima vezanima uz mogućnosti određivanja namjena prostorija u rimskodobnim kućama. U novije vrijeme jača svijest da one nisu bile uniformne - poput kakvih preslika kuća iz Pompeja - već da su se razlikovale ne samo na osnovi gospodarskih i društvenih mogućnosti i potreba njihovih vlasnika, već i s obzirom na regionalne specifičnosti gradnje. Nazivi pojedinih prostorija koje su nam prenijeli antički pisci ne mogu se automatizmom prenijeti na takve gradnje, pa je sve jasnija potreba što multidisciplinarnijeg pristupa njihovom proučavanju. Antičko nazivlje može se zadržati, ali samo kao konvencija, dok tek kritičko propitivanje koje se zasniva na uvažavanju lokacije neke prostorije, njene veličine, veze s drugim prostorima, dekoracije i slično, može pomoći odgonetnuti namjenu pojedinih prostorija. Stoga je nužno što preciznije evidentirati sve navedene čimbenike kao i nalaze u zatvorenim kontekstima stambenih prostora, jer su oni najizravniji svjedoci nekadašnjih djelatnosti koje su se u njima odvijale. Takvi pristupi otvaraju nam novi pogled na rimsku kuću u kojoj namjena pojedinih prostorija nije bila jednoznačna kako je to pojednostavljeno prikazano u starijim istraživanjima već vrlo često kompleksna u smislu mnogostrukih aktivnosti koje su se odvijale na jednom mjestu. Promjene u metodološkom pristupu dovode u pitanje dosadašnji primat literarne nad materijalnom građom u proučavanju stanovanja te nameću pitanje primjene odgovarajućih analitičkih metoda u svrhu što objektivnije identifikacije namjena pojedinih prostorija u kućama.

Na žalost, starija istraživanja nisu vodila računa o višestrukoj upotrebi rimske kuće, koja je potvrđena analizom materijalne ostavštine u sklopu istraživanja kuća u Pompejima, a isto se uočava i na drugim područjima rimske države, uključujući i antičku Liburniju. Upravo na primjeru kuća s toga prostora, autorice će pokazati mogućnosti, ali još više ograničenja, identificiranja namjena pojedinih prostora ovisno o količini i preciznosti podataka o okolnostima nalaza unutar njih.

Ključne riječi: metodološki pristupi, rimsko doba, stambeni objekti, Liburnija, Zadar

Tematika rimskodobnog stambenog prostora

Tematika rimskodobnog stambenog prostora postala je ponovno aktualna krajem XX. st. i to ponajviše u zapadnoeuropskim i američkim znanstvenim krugovima.¹ Dosadašnja su istraživanja u cjelini gledano, i to posvuda, bila više usmjerena na javni nego na privatni

prostor, što je rezultiralo boljim poznavanjem javnih u odnosu na privatne građevine. Takva je situacija uvjetovana činjenicom da je javni prostor reprezentativan, i kao takav zanimljiviji znanstvenoj i ostaloj zainteresiranoj javnosti. Reprezentativni nalazi donose financijska

Slika 1. Plan Zadra s lokacijom kuća Požarišće I i II (prema Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta, ur. A. Durman, Zagreb, 2006, 305)

sredstva neophodna za istraživanje te je logično u potrošačkim društvima, poput našega, da će projekti takvog tipa imati prednost pred onima manje isplativim.² Osim toga, privatni je prostor izložen bržem propadanju od javnoga, što je posljedica dugotrajnoga nastanjivanja i intenzivnijeg korištenja ovakvog prostora.

Hrvatska historiografija još nije započela sa sustavnim istraživanjem antičkih privatnih prostora, međutim to će se, nadamo se, uskoro promijeniti. Jedan od koraka u tom pravcu je i proučavanje privatnog prostora antičke Liburnije kojim se kao temom svoje doktorske radnje bavi jedna od koautorica ovoga rada, S. Kirchhoffer.

Tijekom istraživanja objavljene građe vezane uz stambeni prostor Liburnije naišlo se na više problema koji su ranije spomenuti, a koji su dijelom produkt slabe istraženosti stambene arhitekture, a dijelom i činjenice da je riječ o lokalitetima koji su kontinuirano nastanjivani u prapovijesnom i antičkom periodu, kao i u kasnijim razdobljima te su shodno dugom nastanjivanju istoga mjesta bili izloženi raznim preinakama i većoj ili manjoj devastaciji starijih građevnih faza.

Kao primjer složenosti stanja na području Liburnije u ovom će radu poslužiti istraživanja dvaju zadarskih rimskih kuća iz 1960. godine.³ Spomenute su kuće odabrane kao *case study* zbog svoje prostorne kompleksnosti, nešto veće cjelovitosti u odnosu na dobar dio drugih antičkih kuća i vremena u kojem su istražene. One su istražene tijekom, u nas čestih, zaštitnih arheoloških

istraživanja koja zbog svoje prostorne ograničenosti u pravilu rezultiraju nekompletnim prostornim ostacima i shodno tome parcijalnim uvidom u rimskodobne stambene prostore, što je ograničavajući čimbenik za proučavanje ondašnjeg stambenog ponašanja. Ta se parcijalnost vrlo dobro uočava na primjeru kuća Požarišće I i II, jer su istraženi samo sjeverni i sjeverozapadni kraj prve kuće koja je smještena jugoistočno u odnosu na drugu slabije istraženu kuću od koje je pak istražen jugozapadni dio s pripadajućim fragmentarnim ostacima pregradnih zidova (v. Sl. 2).

Necjelovita istraženost stambenih struktura neminovno utječe na kvalitetu daljnjih istraživanja jer raspolazemo samo s krnjim podacima, što umanjuje mogućnosti vjerodostojne interpretacije. Ipak, suvremena metodološka postignuća daju poticaj i ovakvim parcijalnim istraživanjima što će, vjerujemo, utjecati na podizanje kvalitete ne samo zaštitnih istraživanja već će ujedno povećati broj sustavnih istraživanja stambene arhitekture u nas.

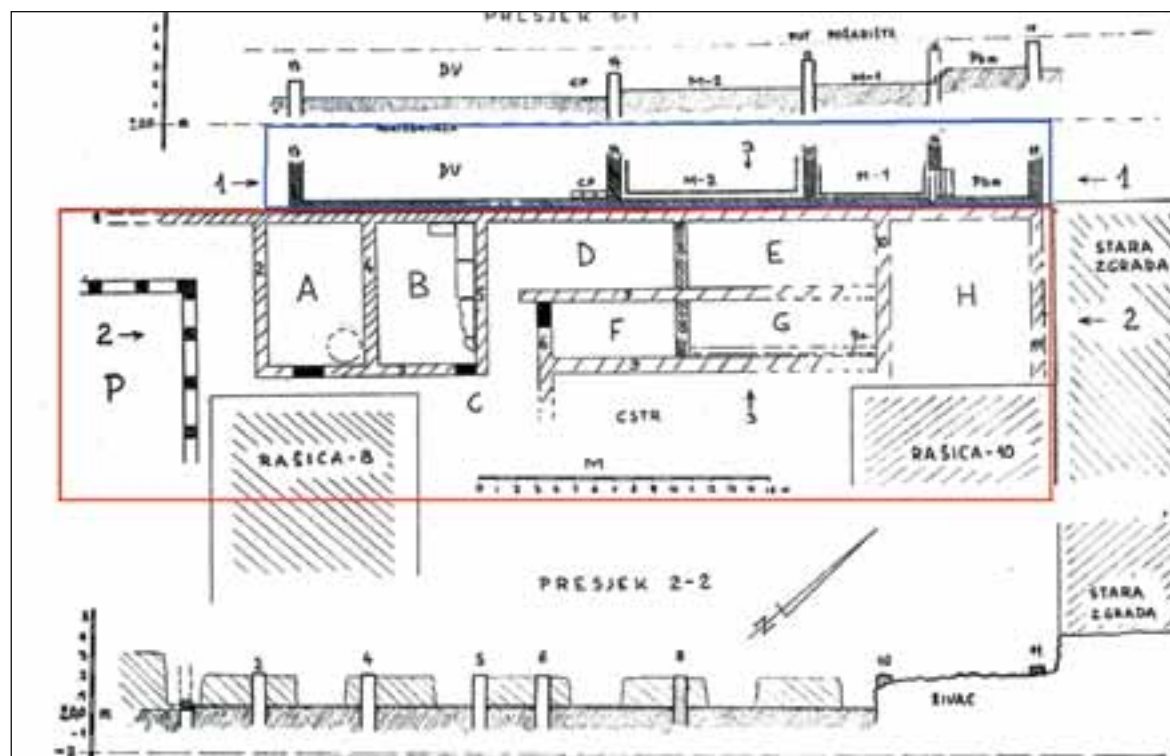
Odnos pisanih i materijalnih izvora u istraživanju rimskodobnog stanovanja

Nije suvišno naglasiti da proučavanje rimskodobnog stanovanja iziskuje uporabu različitih izvora, kako materijalnih tako i pisanih. Tradicionalna historiografija koja je još uvijek ukorijenjena u promišljanjima nekih

¹ Ovaj se rad velikim dijelom poziva na metodološke postavke Penelope Mary Allison. Njezino je bavljenje rimskodobnim stanovanjem izazvalo velike metodološke promjene u poimanju i pristupu prostoru jer je ukazalo na to da je stanovanje u ondašnjem svijetu kao i u današnjem bilo mnogo kompleksnije nego li se do sada smatralo. Popis konzultirane literature P. M. Allison vidjeti na kraju rada.

² Problem veće istraženosti javnoga u odnosu na privatni prostor prisutan je i u drugim zemljama, primjerice u Grčkoj, v. npr. TSAKIRGIS, 1996, 777-781.

³ Spomenute dvije kuće otkrivene su na zadarskom poluotoku prilikom gradnje novog stambenog kompleksa Rašica, a na mjestu gradnje stambenog objekta br. 9, odnosno na području zatvorenom sljedećim ulicama: na sjeveroistoku ulicom Madijevaca, jugoistoku ulicom Zore Dalmatinske, sjeverozapadu ulicom Poljana Požarišće i jugozapadu ulicom Mihovila Pavlinovića (usp. ILAKOVAC, 1961, 271). Radi lakše identifikacije, kuće će se u radu označavati kao kuće Požarišće I i Požarišće II (v. Sl. 1). Međutim, naglasak će biti na kući Požarišće I (tj. na onoj smještenoj jugoistočnije; v. Sl. 2), dok će se kuća Požarišće II samo povremeno spominjati jer je riječ o susjednim kućama koje su istovremeno istraživane i koje pokazuju, s obzirom na uvjete istraživanja, neka zajednička obilježja.

Slika 2. Tlocrt i presjeci kuća Požarišće I (crveni obrub) i II (plavi obrub) (prema ILAKOVAC, 1962, 273).

suvremenih povjesničara smatra da se povijest treba baviti samo pisanim izvorima, pa stoga tradicionalisti prednost još uvijek daju literarnoj građi, dok materijalne izvore rabe samo izuzetno, i to kao svojevrsnu potkrjepu vijestima antičkih autora, zbog čega materijalna građa postaje selektivna nadopuna pisanoj riječi.⁴ Iako u proučavanju stanovanja svi raspoloživi izvori imaju važnu ulogu, ipak, danas se smatra da prednost u proučavanju rimskodobnog stambenog prostora treba dati materijalnim izvorima kao primarnima, uz uvažavanje kritičkog pristupa u interpretaciji pronađenog materijala. Kada se jedna od autorica ovog teksta, u toku svoga obrazovanja, opredijelila za proučavanje stanovanja u rimskom svijetu, nebrojeno je puta nailazila na pitanja od strane svojih kolega povjesničara na koji se način planira baviti ovom tematikom jer po struci nije arheolog. Ovakva pitanja ukazuju na još uvijek dominantnu, strogu mentalnu diferencijaciju između posla povjesničara i posla arheologa prema kojoj bi pisani izvori bili isključivo predmetom bavljenja povijesne znanosti, a materijalni arheologije. Prema našem mišljenju, razlika između posla povjesničara i arheologa nije u upotrebi određene vrste izvora već u pristupu istima što znači da i povjesničari i arheolozi koriste sve raspoložive izvore, ali na različite načine. Naša namjera stoga nije zalaženje u posao arheologa, u smislu metodologije iskapanja, niti određivanja tipologije pronađenih predmeta i njihove analize i sličnoga, već nam je cilj poslužiti se rezultatima

arheoloških istraživanja, kao još jednim izvorom u nizu, zajedno sa svom ostalom korištenom građom u multidisciplinarnom pristupu problemu, kako bismo dobivene spoznaje smjestile u prostorno-vremenski kontekst.

Osim spomenutih pisanih (književnih) i materijalnih izvora, za proučavanje stanovanja u rimskom svijetu vrijedne informacije pružaju i materijalni pisani izvori (prvenstveno epigrafija, a u određenoj mjeri i numizmatika).

Malo je literarnih svjedočanstava o samom prostoru i stanovanju rimskodobnog svijeta. U malobrojne, ali često citirane pisane izvore o stanovanju ubrajamo Vitruvija (*De architectura libri decem*), Plinija Mlađeg (*Epistulae*) i Varona (*De lingua Latina*), međutim svi oni u osnovi daju malo podataka o kulturi stanovanja.

Između gore spomenutih autora najveću važnost u okviru stambene tematike ima Vitruvije koji se za razliku od većine drugih autora, a u skladu sa svojom strukom, bavi prostorom, ali ne i uređenjem istog, niti aktivnostima koje se vode unutar stambenih objekata. Tlocrt rimske kuće kakav daje Vitruvije (*De arch.* VI, 3-7) karakterističan je za elitu koja živi u središtu rimske države, ali je upitno koliko taj tlocrt odgovara stambenom prostoru, kako prosječnog građanina grada Rima tako i građanina izvan centra države. Neki znanstvenici pak smatraju da je drugi često citirani izvor za prostornu organizaciju rimskoga svijeta, Plinije, vjerodostojniji od Vitruvija zato što on u svojim pismima

⁴ Takav pristup je znao dovesti do svojevrsnog "lažiranja rezultata", kao npr. kad su istraživači Pompeja koristili svoje poznavanje antičkih izvora kako bi premjestili pronađene predmete u skladu s navodima iz pisane građe; v. ALLISON, 1998, 18. Spomenuti postupak nije posljedica svjesnog iskrivljavanja rezultata istraživanja, već pogrešne pretpostavke da su nalazi uslijed vremenskih poremećaja završili na drugim lokacijama od izvornih zbog čega su kasnije "vraćani" na mjesta za koja se vjerovalo da su izvorna.

(Ep. 2, 17 i Ep. 5, 6) opisuje vlastite nekretnine u Italiji, dok Vitruvije piše na razini apstrakcije dajući preporuke koje ne moraju nužno opisivati neko konkretno stanje.⁵ Odvagnemo li obje spomenute struje, čini se da oba antička pisca trebamo čitati s dozom opreza jer se Vitruvije ograničava na određeni tip stanovnika i to na uskom području države, dok se kod Plinija, zato što opisuje svoje nekretnine, može očekivati određena doza subjektivnosti.

Treći antički autor važan za proučavanje ove teme, Varon, svjedoči, između ostaloga, o promjenjivosti terminologije vezane uz prostornu namjenu, ali i ukusa u uređenju interijera kroz dugo razdoblje trajanja rimske države (*De ling. Lat.* 5).⁶

Sva tri autora pišu svoje tekstove s određenom namjerom koja se odražava u načinu njihova pisanja. Tako Vitruvije daje idealan izgled rimske kuće, Varon se bavi riječima i njihovim porijeklom, dok Plinije nastoji pokazati svoju rafiniranost kroz opisivanje prostorija u svom vlasništvu, što je vjerojatno nosilo i određeni ugled i premoć u društvu.

Uz literarne izvore i epigrafski izvori su, također, korisni i to najčešće u smislu davanja podataka o članovima porodice i njihovim međusobnim odnosima, kao načinom za moguću identifikaciju ukućana i eventualno stvaranje pretpostavki o njihovom korištenju istog prostora. No, iako nam epigrafija ponekada može dati imena vlasnika nekretnina,⁷ ona nam neće dati odgovor na pitanje kako su spomenute osobe koristile određeni stambeni prostor, pa čak i kada se pojedini prostori poimence spominju, što je ipak prava rijetkost.⁸

Navedeni izvori imaju različitu važnost u različitim istraživanjima, koja je proporcionalna tematici istraživanja. Za proučavanje rimskodobnog stambenog prostora svakako najveću važnost imaju materijalni izvori jer daju neposredan uvid u načine organizacije i upotrebe određenog prostora, dok pisani izvori samo ponekad pružaju obavijesti o prostornoj organizaciji stanovanja i načinu življenja rimskog svijeta, zbog čega imaju i manje značenje u proučavanju ove tematike.⁹ U odnosu na pisane izvore, materijalni izvori su znatno brojniji, a uz to nisu vezani samo uz elitu već uz različite društvene slojeve što pomaže stjecanju i šire slike stanovanja kod raznih slojeva rimskodobnog društva. Osim navedenoga, oni su često bolje očuvani od književnih izvora što omogućava točniju interpretaciju analiziranog materijala.

Artefakti pronađeni u pojedinim prostorima rimskih stambenih objekata vrlo su vrijedni izvori spoznaja o upotrebi nekog prostora i pružaju najizvornija svjedočanstva o tome je li određeni prostor bio korišten u skladu s tradicionalnim promišljanjem položaja, oblika, veličine i dekoracije kućnog prostora ili nije, ali su, na žalost, prečesto zanemarivani. No, uspješnost upotrebe materijalne građe ovisit će ne samo o njejoj očuvanosti, već i o načinima iskapanja i dokumentiranja, kao i o sposobnostima kritičke interpretacije istraživača.¹⁰

Suvremeni trendovi istraživanja, osim toga, pridružuju arhitektonskim i dekorativnim tipologijama kontekstualizaciju artefakata prema kojoj se prostor treba promatrati u međuzavisnosti arhitekture, dekoracije, artefakata i, u konačnici, pisanih izvora.

Takav postupak za sada još nije moguće primijeniti – barem ne u većoj mjeri – na stambene objekte antičke Liburnije najvećim dijelom zato što su oni produkt parcijalnih iskapanja, ali i zbog primijenjene tradicionalne metodologije rada. Prisutne poteškoće dobro su vidljive na primjerima rimskih kuća Požarišće I i Požarišće II, što nije usamljen primjer, već je, dapače, dominantan na prostoru Liburnije.¹¹

S obzirom na pristup proučavanju materijalnih ostataka, gotovo sva pozornost u starijim istraživanjima bila je usmjerena na arhitektonske i dekorativne elemente, a artefaktima se pridavalo manje pozornosti, pa za mnoge od njih nisu pribilježeni precizni podaci o točnoj lokaciji i okolnostima nalaza. Zbog navedenoga nije moguće analizirati međudnose odnose artefakata, kao ni njihovu vezu sa samim prostorom, a stoga nije najčešće moguće ni ponuditi sigurnije tumačenje namjena pojedinih istraživanih prostora.¹²

Istraživanje materijalnih izvora i terminologija stambenih prostora

U istraživanju materijalnih izvora pozornost se, kako je već rečeno, do sada najvećim dijelom usmjeravala na arhitektonske ostatke i dekoraciju, što je u skladu s promišljanjem da su spomenuti elementi egzaktniji pokazatelj prostorne upotrebe od artefakata pronađenih unutar istoga prostora. Nema sumnje da su arhitektonski parametri prostora, poput njegove veličine, smještaja, protočnosti, osvjetljenja i nekih drugih, važni za raščlanjivanje namjena istih, ali oni tek rijetko mogu ponuditi preciznije odgovore o točnom načinu njihova

⁵ Opširnije o razlikama u suvremenom tumačenju spomenutih antičkih autora v. ELLIS, 2000, 14-15.

⁶ Više o vrijednosti Varona kao izvora za ovu temu v. kod ALLISON, 2001, 183-184; 2004a, 161-162.

⁷ U važnije natpise koji identificiraju vlasnike pojedinih nekretnina ulaze natpisi kojima se oglašavalo iznajmljivanje nekretnine. Međutim, takvi su natpisi rijetki, čak i u Pompejima. Jedan od najpoznatijih natpisa ovog tipa glasi ovako: *Insula Arriana / Polliana Gn(aei) Al(=IF) i Nigidi Mai / locantur ex <K=I>(alendis) Iuli(i)s primis tabernae / cum pergulis suis et c/o enacula / equestria et domus conductor(is) / con-venito Primum Gn(aei) Al(=IF) i / Nigidi Mai ser(vum)* (CIL 4, 138 / + p. 193, 460 AE 2004, +155); usp. <http://cti.itc.virginia.edu/~jld5t/region-vi/pansa/in-scription2.html>. Možda postoji mogućnost da je na natpisu iz okolice Novalje na otoku Pagu izrijekom spomenut vlasnik jednog ruralnog imanja, ako je ispravno tumačenje koje nudi KURILIĆ (2004, 10-11, br. 3) kad čita *domu(m) m[actit?]* (= "posvetio je dom"); ali, za drugačije mišljenje v. AE 1994, 1373, gdje taj dio teksta radije čitaju *domu Ma[ntua]*, tj. "rodom iz Mantove". Neovisno o tome, izvjesno je da je dotični M. Antonije Pul bio vlasnikom imanja koje se zaciјelo nalazilo ondje gdje je bio pronađen i njegov natpis, kao što se i inače tumače drugi slični natpisi s ruralnih područja (v. npr. KURILIĆ, 1999, 232 i d.).

⁸ Usp. PIRSON, 1997, 165-181.

⁹ O značenju pisanih izvora za istraživanje rimskodobnog stambenog prostora v. ALLISON, 2001, 181-208; 2004a, 161-163.

¹⁰ ALLISON, 2001, 185-188.

¹¹ Za primjenu novog pristupa v. rad A. Kurilić o kasnoantičkoj kući iz Caske u ovome zborniku.

¹² Na područja kuće Požarišće I nađeni su vrlo različiti predmeti poput utega, mreža za ribarenje, predmeta za igru (žetoni), posuda i dr., a za koje nije precizirano gdje su točno nađeni i u kakvom su odnosu bili kako s arhitekturom i dekoracijom tako i u možebitnim međudnosima; v. ILAKO-VAC, 1962, 271-282.

korištenja.¹³ Proučavajući arhitektonske parametre, u dijelu zadarske kuće Požarišće I definiran je, na osnovi uočenog dvokrakog kamenog ivičnjaka i baza za stupove, prostor dvorišta s trijemom (otkriveni peristil), ali samo djelomično (v. Sl. 2: P; Sl. 3), tako da njegov izgled i veličina ostaju nepoznanicom, kao i sam način njegova korištenja.

Dekoracija je, također, važna u identifikaciji namjene nekog prostora, međutim kao što se ranije napomenulo, ni ona sama za sebe ne nudi nužno odgovor o njegovoj funkciji. Često se smatra da se prikazi s dekoracija i njihova ikonografija mogu povezati s namjenom prostora, što je ponekad i opravdano, primjerice kod zidova pompejanskih vrtova koji su često oslikani vrtnim prizorima, krajolicima i drugim motivima, a koji ukazuju na interakciju s otvorenim prostorima i aktivnostima koje su se u njima odvijale. Činjenično je stanje da nisu svi prostori oslikani ovakvim smislenim motivima i nije uvijek lako pronaći vezu između dekoracije i namjene prostora, ili ta veza nije lako uočljiva s obzirom na koncept razmišljanja vezan uz način života XX. i XXI. stoljeća.¹⁴ Jamačno bi bilo ispravnije u pokušaju određivanja namjena neke prostorije u obzir uzeti ne samo sadržaj dekoracije nego i njen položaj u prostoru, njezinu veličinu i preciznosti izrade jer ti podaci mogu ukazati na dinamiku upotrebe prostora.¹⁵ Arhitektonskoj dekoracije kuće Požarišće I pripadale su brojne profilirane i neprofilirane mramorne ploče (v. Sl. 4) kakve su obično služile kao oplata zidova u bogato opremljenim rimskim kućama te arhitektonski dekorativni ulomci koji su naglašavali područje prozora i vrata za koje opet nije točno specificirano gdje su nađeni. Oni su u ovoj zadarskoj kući ponajviše nalaženi na području prostorija D, E, F, G, odnosno u području prednjeg dijela kuće (v. Sl. 2), a ukazuju na to da se najvjerojatnije na gornjem katu nalazio stambeni prostor imućnije obitelji i da su spomenuti različiti arhitektonsko-dekorativni elementi devastacijom završili u prizemlju, odnosno suterenu.

Ovdje valja istaknuti da se u istraživanju pompejanskih kuća, koje pokazuju veliku fleksibilnost u upotrebi prostorija, pri čemu se njihova namjena mijenjala ovisno o godišnjim dobima i trenutačnim prilikama u kućanstvu, očituje nesklad između dekorativne i arhitektonske tipologije s jedne strane i pisanih izvora s druge. Većina istraženih pompejanskih prostorija pokazuje višestrukost funkcija što ostavlja dojam neodređenosti i proturječnosti.¹⁶

Usmjerenost na arhitektonska i dekorativna obilježja prostora imala je za posljedicu zanemarivanje

Slika. 3. Dio peristila u kući Požarišće I (ILAKOVAC, 1962, 289).

artefakata koji su često uklanjani s mjesta pronalaska i proučavani u okviru zasebnih studija u svrhu tipoloških klasifikacija jer se smatralo da su artefakti manje važni pokazatelji korištenja prostora, osobito u Pompejima u kojima se svako odstupanje od onoga što piše u literarnim izvorima neopravdano tumačilo poremećajima vezanim uz prirodnu kataklizmu koja se dogodila 79. godine.¹⁷

Materijalni izvori jasno pokazuju potrebu preispitivanja dosadašnjeg tumačenja rimskodobnog prostora. Uzmimo za primjer prostor koji se tradicionalno označava kao kubikul (*cubiculum*) i koji se obično povezuje sa spavanjem. Naime, danas se još uvijek smatra, s obzirom na podatke iz književnih izvora, da je kubikul malen i zatvoren prostor koji se smjestio u prednjem ili stražnjem dijelu kuće ili češće u oba dijela.¹⁸ To je mišljenje relativno nedavno preispitala P. M. Allison, koja je potvrdila da su ove prostorije u Pompejima među najbrojnim vrstama prostorija, ali je istovremeno ukazala i na to da je opravdanost uporabe jedinstvenog termina *cubiculum* za sve male i zatvorene prostorije u najmanju ruku upitna jer je riječ o prostorijama kakve se vrlo često javljaju i koje imaju s obzirom na svoja obilježja vrlo različite namjene.¹⁹

Ipak, treba napomenuti da je proučavanje književnih izvora ukazalo na to da su i različiti antički pisci pridruživali različite funkcije prostorijama označenim istim terminom, pri čemu je, kao što smo već ranije spomenuli, i istraživanje materijalne građe, također, pokazalo prije složenu nego jednostavnu i jednoznačnu uporabu

¹³ U određivanju namjena prostorija moraju se u obzir uzeti mnogobrojni čimbenici poput gore spomenutih. Oblik prostorije jedan je od mogućih pokazatelja namjena prostorija, ali ne i jedini. Tako je, primjerice, vjerojatnije da su prostorije "egzotičnijih" oblika - za razliku od onih standardnih - bile kreirane za javnu uporabu, odnosno za pokazivanje i korištenje u javnoj sferi privatnog prostora; opširnije v. WITTS, 2000, 292-296.

¹⁴ Opširnije v. ALLISON, 2001, 192-194.

¹⁵ Primjerice, oblik mozaika može naglašavati smjer kretanja u prostoru; opširnije v. WITTS, 2000, 291-324.

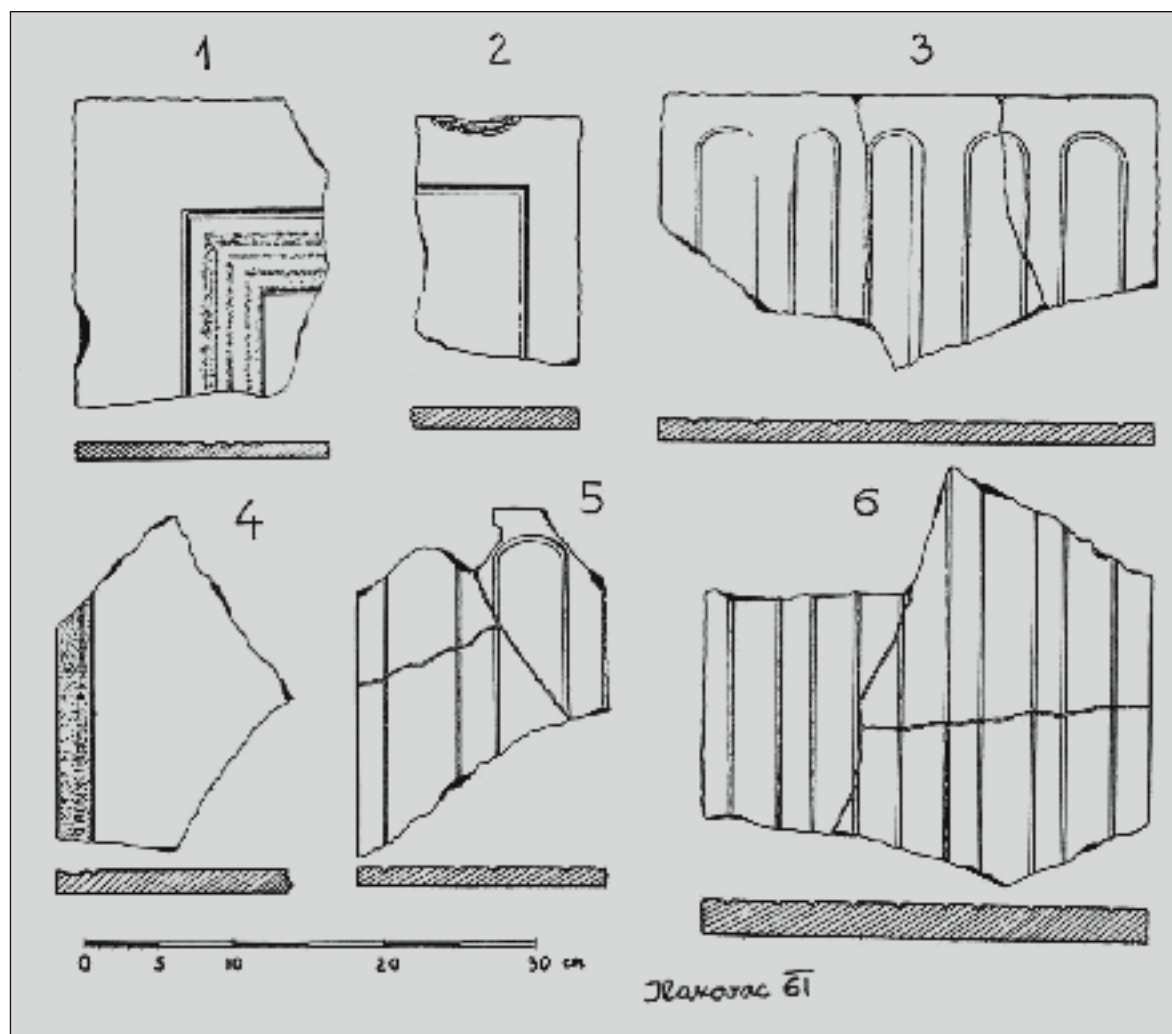
¹⁶ NEVETT, 1997, 281-285.

¹⁷ Erupciji Vezuva prethodilo je više potresa, a najrazorniji se zbio 62. god. ili 63., dakle gotovo dva desetljeća prije erupcije, što treba uzeti u obzir kada je u pitanju zabilježena situacija u istraženim kućama Pompeja jer su kućni prostori mogli uslijed ovih nepogoda doživjeti velike promjene u namjeni; v. ALLISON, 2004a, 15; BUTTERWORTH, LAURENCE, 2006, 8.

¹⁸ ALLISON, 2004a, 166-167, 171.

¹⁹ ALLISON, 2004a, 71-76 i 171.

Slika 4. Profilirane mramorne ploče
iz kuće Požarišće I
(ILAKOVAC, 1962, 28)

prostora. Prelistamo li rječnik latinskog jezika uočimo da pod nazivima pojedinih prostorija možemo naći vrlo različita pojašnjenja njihovih funkcija koja su izvedena iz iščitavanja književnih izvora. Tako termin *taberna* može označavati sirotinjsku kućicu, obrtničku ili trgovačku radionicu i neka druga značenja.²⁰ Ovakvo se višeznačje očituje, dakle, i u materijalnoj i pisanoj građi. Drugim riječima, namjena prostorija u rimskodobnim stambenim objektima ne može se odrediti ni isključivo prema onome što čitamo u književnim vrelima jer su objekti očito mogli imati više namjena.

Ranije spomenuti tip malih i zatvorenih prostorija, tradicionalno zvanih kubikula, Allison je prema uočnim obilježjima podijelila na prostorije s dekoracijom i na one bez nje, što je već samo po sebi pokazatelj njihove različitosti i samo konvencionalne primjenjivosti termina *cubiculum* koji se obično povezuje sa spavanjem. Prema pronađenim artefaktima u takvim prostorijama, Allison smatra da su dekorirane sobe ovog tipa služile prije kao prostori za različite vrste privatnih aktivnosti negoli spavaonice u suvremenom smislu. Nedeckirane

male zatvorene sobe imale su pak više utilitarnu/proizvodno-skladišnu funkciju.²¹ Dekoriranost prostora za osobnu upotrebu pokazuje da ne možemo generalizirati i ukrašenim prostorijama odmah pripisati više javnu funkciju, već da dekoriranost može biti značajka i privatnih prostora, odnosno odraz potrebe pojedinca da boravi u dotjeranim prostorijama kako bi si stvorio ugodnije okruženje u kojem provodi svoje vrijeme ili iz nekog drugog, nama nedokučivog, razloga.²² Kako bilo da bilo, brojnost spomenutih prostorija zajedno s njihovim evidentiranim arhitektonskim i dekorativnim obilježjima te pronađenim artefaktima sugerira različitost njihovih namjena i teško je da su ove prostorije u svakodnevnom govoru rimskoga svijeta doista bile opisivane jednim te istim terminom.²³ Iz navedenoga proizlazi to da među prostorijama koje ulaze u arhitektonsko-dekorativni tip "male i zatvorene prostorije" postoji velik broj njih vrlo različitih namjena. Stoga je upotreba opisnog nazivlja u smislu arhitektonsko-dekorativnih obilježja ili pak terminologije zabilježene u antičkim autorima, dogovorna, a na autoru koji ih rabi je da se izjasni

²⁰ MAREVIĆ, 2000, 3152.

²¹ ALLISON, 2004a, 71-76 i 171.

²² ALLISON, 2004a, 95-98, 171.

²³ ALLISON, 2004a, 95-98, 171.

na koji će način tumačiti prostorno nazivlje i u kojem kontekstu, pri čemu ne treba smetnuti s uma da se tipologija i terminologija ne moraju nužno podudarati.

U podjeli prostora moglo bi se primjenjivati nekoliko modela. Prema jednome, prostorije bi se mogle podijeliti prvenstveno prema njihovim arhitektonsko-dekorativnim obilježjima na nekoliko određenih tipova, pri čemu prostorije istih ili sličnih karakteristika mogu imati vrlo različite namjene, velikim dijelom ovisne i o artefaktima zatečenim u prostoru. Ovaj je model moguće nadopuniti upotrebom tradicionalnog nazivlja pri čemu bi se ono rabilo samo kao konvencija bez funkcionalnog značenja. U osnovi to znači da se terminologija povezuje s arhitektonskom tipologijom koja je izvedena prema prostornim obilježjima, a koju suvremeni znanstvenici pripisuju pojedinim prostorima označenim antičkim nazivljem, međutim bez istovremenog prihvatanja tradicionalno pridružene prostorne funkcije.²⁴ Moguće je, iako ne baš poželjno rješenje, tradicionalnom nazivlju dodati i funkcionalno značenje u skladu s prevladavajućim tumačenjima namjene prostora od strane suvremenih znanstvenika, pri čemu će velik dio prostorija s odgovarajućim arhitektonskim prostornim obilježjima više ili manje karakterističnim za određeno nazivlje ostati neimenovano jer će određenim terminom biti obilježene samo one prostorije koje udovoljavaju kriteriju arhitektonskih, ali i funkcionalnih obilježja. Tako bi se prema zadnjem predstavljenom modelu terminom kubikula označili male i zatvorene prostorije, smještene bilo u prednjem bilo u stražnjem dijelu kuće, s namjenom spavanja, što znači da bi u njihovoj identifikaciji bio ključan uz arhitektonske pokazatelje i namještaj koji bi išao u prilog prisutnosti aktivnosti spavanja. U ovom zadnje predstavljenom modelu se javlja i problem imenovanja najvećeg prostorija kod kojih se ne može utvrditi podudarnost arhitekture i funkcije, što je velikim dijelom posljedica višestruke upotrebe prostora, kao i razilaženja materijalnih i pisanih izvora zbog čega je ovakav pristup nepraktičan te ga je najbolje izbjegavati.

Allison smatra s obzirom na mali broj soba identificiranih kao spavaonica da spavaće sobe nisu postojale u današnjem smislu te da je spavanje u rimskom društvu bilo određeno statusom, međusobnim odnosima, godišnjim dobima i sl., što bi značilo da se spavalo na različitim lokacijama ovisno o potrebi ili prigodi.²⁵ Iako smatramo da treba odbaciti predrasude vremena u kojem živimo kako bismo bili što objektivniji u iščitavanju nekadašnjeg načina života, vjerujemo da specifična situacija u kojima su Pompeji bili par desetljeća prije

erupcije onemogućava sigurnost takvog zaključivanja. No, isto tako je jasno da su spavaonice, poput drugih prostorija mijenjale mjesto u skladu s godišnjim dobima i prigodama, ali ne u tolikoj mjeri da bi bile potpuno "neuhvaljive". S obzirom na to da su tipološki gledano ove prostorije najbrojnije u Pompejima, ne čudi njihova raznolika namjena pri čemu vjerujemo da je jedan dio njih morao imati funkciju prostorija za spavanje koja se danas ne da iščitati iz ranije navedenih razloga, kao i nekih drugih, poput primjerice slabe specijalizacije ondašnjeg društva i sl.

Na primjeru suterenskih prostorija unutar zadarske kuće Požarišće I identificirat ćemo namjenu tamošnjih prostorija uvažavajući materijalnu i pisanu građu koliko je to god moguće s obzirom na rezultate kojima raspolazemo. Prostorije A, B, D, E, F i G su relativno velike i njihova se veličina kreće u rasponu od otprilike 18 do 32 m² (v. Sl. 2).²⁶ Sve su to prostorije zatvorenog tipa. Niti jedna od prostorija nema nikakve zidne ili podne ukrase. Dapače, pod je improviziran dok su zidovi grubo rađeni bez žbuke. Upravo ovi čimbenici ukazuju na to da prostorije nisu imale reprezentativnu namjenu, već prije utilitarnu funkciju. No, to nam još ne kazuje kakvu. U prostoriji A nađena je velika posuda za skladištenje, dok je u susjednoj prostoriji (B) nađen poveći broj sarkofaga/škrinja koji su sekundarno korišteni za pohranu prehrambenih proizvoda.²⁷ Treba nadodati da je u suterenskim prostorijama nađen velik broj školjaka (dagnje i kamenice), što ide u prilog skladišnoj funkciji ovih prostorija. Iz svega navedenog proizlazi da je riječ o prostorijama koje možemo označiti terminom *cella*, a koji baš poput drugih prostornih naziva može imati vrlo različito značenje.²⁸ Kako se ovaj termin u suvremenoj znanosti najčešće povezuje sa skladištenjem, ra-bit ćemo ga u značenju skladišnog prostora. Suterenske prostorije A, B, D, E, F i G sigurno su služile kao skladišta hrane (*cella penaria*),²⁹ međutim za prostorije A i B možemo s obzirom na nađene artefakte biti određeniji i reći da je riječ o mjestima u kojima se, barem prema poznatim skromnim podacima, skladištilo i ulje, zbog čega se ove prostorije mogu preciznije identificirati, prema vrsti uskladištenih proizvoda, i kao uljna skladišta odnosno kao *cella olearia*.³⁰ Na temelju uvažavanja različitih materijalnih pokazatelja te namjene koja se ovim prostorijama najčešće pripisuje, sigurno je da su ove prostorije korištene za točno određenu namjenu – pohranu i čuvanje različitih prehrambenih proizvoda.

No, najčešće ćemo ipak teško identificirati određenu i jedinstvenu namjenu pojedinog prostora. Nalazi osta-

²⁴ ALLISON, 2001, 181-208.

²⁵ ALLISON, 2004a, 166-167.

²⁶ ILAKOVAC, 1962, 271-276, 285, 293.

²⁷ Ostatak mlina nađen je u prostoriji D što ukazuje na to da je ovaj prostor korišten i kao ostava alata (v. ILAKOVAC, 1962, 294).

²⁸ Sažeti prikaz različite upotreba termina *cella* u antičkih autora v. kod MAREVIĆ, 2000, 431-432.

²⁹ ALLISON, 2004a, 127-130; v. i ALLISON, 2004.

taka namještaja su samo djelomično korisni za određivanje namjena prostorija jer je pokućstvo velikim djelom bio namijenjeno skladištenju, odnosno pohrani različitih vrsta predmeta i rijetko je sačuvano.³¹ U analizi namještaja, sami predmeti više govore o međuzavisnosti različitih čimbenika poput prostora, namještaja i spremljenih predmeta, što pruža kontekst nužan za utvrđivanje funkcionalnog značenja. Tako, na primjer, sekundarno iskorišteni sarkofazi u grubo dorađenoj podrumskoj prostoriji B zadarske kuće Požarišće I, s obzirom na svoj smještaj, kao i sam sadržaj (najvjerojatnije ulje), ukazuju ne samo na namjenu prostora već i na promjenu u načinu korištenja skladišnih predmeta.

Sve veća specijalizacija suvremenog društva nužno nameće razliku u načinu života današnjeg i nekadašnjeg svijeta. Tako će danas znatno češće prostor unutar kuće imati svoju točno definiranu namjenu negoli u antici u kojoj je jedna prostorija, kao i, uostalom, predmeti u njoj, imala najvećim dijelom višestruku upotrebu, a ne jedinstvenu funkciju.³² To ne znači da se ne može u pojedinim slučajevima odrediti primarna namjena neke prostorije. Nažalost, zbog starog "segregacijskog" pristupa koji je odvajao različite tipove građe, znanstvenici danas često ne raspolažu primarnim kontekstualnim informacijama već samo sekundarnim interpretacijama zasnovanim na zastarjelim metodama koje su imale za cilj potvrditi pisanu riječ u materijalnoj građi, što ne samo da otežava razumijevanje nekadašnjeg stanovanja već ga može i pogrešno tumačiti.

Tradicionalno i suvremeno poimanje rimskodobnog stambenog prostora

Vitruvije je u svom djelu *De architectura libri decem*, između ostaloga, opisao idealnu rimsku kuću na način kako ju vidi rimski arhitekt općinjen grčkom arhitekturom. Međutim, protokom vremena njegov se opis pretao tretirati kao idealno stanje i dobio je značenje tipične prostorne organizacije kuće rimskodobnoga svijeta (*De arch.* VI, 3-7).³³ Takvo shvaćanje je u osnovi subjektivno jer se na taj način polazi od pretpostavke da je baš uvijek postojao standardan plan koji je pratio određenu shemu. Iz navedenoga bi proizašlo da je kuća statičan "organizam" a to definitivno nije i zapravo bi se mogla definirati kao dinamična socijalno-gospodarska kategorija koja je podložna promjenama pri čemu ne treba smetnuti s uma i da je rimsko razdoblje bilo izu-

zetno dugog trajanja i da se moda u različitim područjima ljudskog života mijenjala.³⁴

Dinamičnost u upotrebi kućnog prostora dobro se uočava i na primjeru bolje očuvane kuće na zadarskom poluotoku, Požarišće I. Na njenom primjeru jasno se uočava prenamjena prostora kroz vrijeme, pri čemu su promjene posljedica ne samo protoka vremena i s njime povezane promjene ukusa, već i drugih znatno važnijih okolnosti poput promjena u političko-gospodarskim okolnostima i s njima povezanim promjenama u funkcioniranju društva i sl. Naime, u prednjem dijelu kuće, nalazi se niz od četiri prostorije (D, E, F, G) pravokutnog oblika i različitih veličina (v. Sl. 1).³⁵ S obzirom na to da su prostorije E i G nepristupačne, a pregradni zid br. 8 je prema svojim građevnim karakteristikama kasnijeg postanja, može se zaključiti da je ovaj prostor zasigurno doživio barem jednu prenamjenu.³⁶ Vjerojatno su, kada je u pitanju prostor koji obuhvaća prostorije D, E, F i G, najprije bile izgrađene dvije uzdužne prostorije D i F jedna uz drugu, a koje su naknadno poprečno presječene pregradnim zidom br. 8, kada su možda i zazidana vrata na zidu br. 6.³⁷ Spomenuti dio kuće zapravo bi odgovarao svojim smještajem u prednjem dijelu kuće i veličinom prostora onome što se obično smatra tradicionalnim atrijem, međutim, očito je da je ovaj prostor bio "izparceliziran" te da je strukturiran od niza pravokutnih većih prostorija koje su, kako smo vidjeli, doživjele, bez sumnje, barem jednu prenamjenu, a upitno je kako je ovaj prostor izgledao u svom izvornom obliku.

Koncepcija stambenog prostora

Koncepcija stambenog prostora i promjene u njoj, kao što je već spomenuto, ovisit će o različitim čimbenicima, kao npr. o aktualnim društveno-gospodarskim prilikama, ali i o društvenom statusu vlasnika, njegovom osobnom ukusu te o drugim okolnostima. Rimska kuća, u svom izvornom planu, može sadržavati određenu shematizaciju prostora, u smislu podjele prostorija na prostore određene više za javnu uporabu i one više za intimnu, privatnu uporabu, međutim, način korištenja pojedinih prostorija stvar je odluke osobe koja nastanjuje određeni prostor, odnosno koja gospodari njime te ga shodno tomu može koristiti prema vlastitom nahođenju oslobođenom krutih pravila.

U suvremenoj arhitektonskoj teoriji postoje pravila koja propisuju idealne lokacije za smještaj pojedinih prostorija pri čemu se obično vodi računa o stranama svijeta, potrebama i brojnosti ukućana nekog kućanstva

³⁰ Usp. ALLISON, 2004.

³¹ Opširnije o namještaju za skladištenje, odnosno pohranu različitih predmeta, v. CROOM, 2007, 124-137.

³² O višestrukoj namjeni predmeta u rimskom svijetu opširnije v. ALLISON, 2007.

³³ Prijevod spomenutih dijelova VI. knjige v. u VITRUVIJE, 1999, VI, 127-133.

³⁴ Više o čimbenicima koji utječu na koncepciju kuće v. kod ELLIS, 2000, 6-9.

³⁵ ILAKOVAC, 1962, 271-276.

³⁶ ILAKOVAC, 1962, 288-289.

³⁷ ILAKOVAC, 1962, 288.

i drugim čimbenicima važnima za stanovanje. Ipak, u koncepciji prostora često se slijede želje vlasnika, ukoliko je on naručitelj ili izvođač radova, ali još se češće događa da vlasnik objekta ne sudjeluje izravno u organizaciji svog stambenog prostora jer ga nasljeđuje ili kupuje te ga koristi u zatečenom obliku ili s određenim prostornim intervencijama koje, ukoliko su i provedene, nisu nikada potpuno usklađene s njegovim željama.

U suvremenom prostoru također postoje prostorije koje su namijenjene više za javnu negoli za privatnu namjenu. Tako bi u prostorije više javne namjene ulazile prostorije poput ulaznih prostora, blagovaonica i dnevnih soba. Nazivi prostorija danas sugeriraju u prvom redu njihove funkcije, ali ne govore ništa o smještaju, proporcijama i dekoraciji. Međutim, da bi prostorije mogle ispunjavati svoju funkciju, moraju biti odgovarajuće smještene. To konkretno znači da prostorije predviđene više za javnu namjenu moraju biti lakše dostupne u odnosu na ostale prostorije, što, primjerice, znači da se na ulazu u kuću obično neće nalaziti spavaća soba ili prostorija namijenjena nekoj drugoj privatnoj upotrebi. U konačnici to podrazumijeva da će obično u lakše dostupnim dijelovima kuće, primjerice, u prostorijama koje slijede središnju os objekta, biti prostori javne namjene. Takve prostorije trebaju imati odgovarajuće osvjetljenje što je u današnjem poimanju stanovanja bitno drugačije od rimskog svijeta koji nije poznao blagodat električne rasvjete. Unatoč suvremenom efikasnom rješenju pitanja osvjetljenja, i danas se teži koliko je to god moguće u prostorijama intenzivnijeg boravka osigurati što više prirodnog osvjetljenja uz dobru vizuru okolnog prostora. Nadalje, prostorije više javne namjene moraju biti prostranije kako bi mogle primiti veći broj osoba negoli je ukućana unutar kućanstva. Hipotetski, kada bi netko istraživao prostor suvremene zapadne civilizacije kroz određeno vremensko razdoblje, a u skladu s arhitektonskim normama suvremenih arhitektonskih teoretičara, dobio bi dojam da je raspored prostora bio normiran, bez obzira na to što smo svi svjedoci velike varijabilnosti u koncepciji stambenog prostora. Mislimo da se slična paralela može povući s rimskim društvom.

Prostorije javne namjene bi se mogle prepoznati u nekim dijelovima rimskodobne kuće Požarišće I u Zadru. U njoj se djelomice mogla rekonstruirati prostorna situacija u prednjem i stražnjem dijelu kuće. U cjelini gledano, kuća označena kao Požarišće I sa strane sjeveroistočnog kuta kuća, a na mjestu gdje se nalazi današnji objekt na slici označen kao "Stara zagrada 2", ima po-

drumski prostor dok je sa strane peristila riječ o prizemlju, a zbog ovakve je koncepcije prostora podrumski dio bio iskorišten za skladištenje.³⁸ Prostor u suterenu izduženog je oblika te je sastavljen od, kako smo već vidjeli, više zatvorenih prostorija, zamršenog tlocrta pri čemu rezultati istraživanja nisu ukazali na to kako se u pojedine prostorije ulazilo. Sudeći prema objavljenim rezultatima istraživanjima, u jedan dio prostorija se nije moglo ući izravno iz prizemlja već jedino vjerojatno s kata. Riječ je o prostorijama A, B, E, F, G (Sl. 2).³⁹ Od spomenutih se prostorija u prostorije A, B i F prvotno bilo ulazilo kroz vrata koja su s vremenom bila zazidana, dočim su prostorije E i G nastale kasnije te su zapravo pregradnje prvotnih prostorija koje su na tlocrtu imenovane slovima F i D.⁴⁰ Nije poznato jesu li zidovi 7, 9 i 9a bili spojeni sa zidom 10 i jesu li se s te strane nalazila vrata kroz koja se ulazilo u prostorije E i G.⁴¹ Ukoliko takva vrata nisu postojala u zidu 10 onda se u spomenute prostorije moglo ući najvjerojatnije samo s kata. Ilakovac, koji je istraživao te kuće, smatra, prema veličini i broju skladišnih prostorija, da je riječ o prostoru koji je imao više proizvodnu komercijalnu funkciju negoli onu kućne smočnice, naglašavajući da je kuća stoga, vjerojatno, pripadala nekom trgovcu, koji je na istom mjestu radio i živio.⁴²

U početku, dok su prostorije A, B, F imale vrata, do ovih je prostorija morao voditi hodnik koji je u tlocrtu označen slovom C,⁴³ međutim, valja upozoriti na to da je prostorna rekonstrukcija ovog dijela kuće koji je identificiran kao hodnik upitna jer je taj prostor većim dijelom ostao neistražen. Zazidavanjem vrata prostorija A, B i F povezanost s hodnikom je prekinuta. Iako pretpostavka Ilakovca o velikom komercijalnom skladištu ima svoju dobru osnovu, naknadno zazidavanje prostorija u prizemlju pri čemu im se, kako se iz tlocrtne situacije čini, jedino moglo pristupiti kroz otvor u stropu, ukazuje na to da se ovdje možda i ne radi o prostoru koji je služio prvenstveno u trgovačke svrhe već radije za opskrbljivanje samoga, očito velikog kućanstva, iako se dio vjerojatno proizvoda i prodavao, ali mu možda osnovna namjena nije bila komercijalna. Naime, da je riječ o većem komercijalnom skladištu ovdje bi morale postojati i stube koje bi omogućavale lakši utovar i istovar proizvoda, kao i odgovarajući pristup, čega ovdje, međutim, prema rekonstruiranoj situaciji nema, ali opet treba uzeti u obzir to da je u pitanju samo parcijalni uvid u prostornu situaciju. Je li uistinu riječ o komercijalnom

³⁸ B. ILAKOVAC, 1962, 293.

³⁹ ILAKOVAC, 1962, 271-276.

⁴⁰ ILAKOVAC, 1962, 288.

⁴¹ ILAKOVAC, 1962, 288.

⁴² ILAKOVAC, 1962, 296.

ili kućnom skladištu, to je pitanje koje traži dodatna propitivanja prostora.

Upitno je i kako je riješeno pitanje rasvjete u spomenutim prostorijama. Jedini zabilježeni otvori kroz koje je moglo ući nešto zraka identificirani su u prostoriji B, dok je način osvijetljavanja prostora ostao nerazjašnjen. Otvori zraka u prostoriji B bili su okrenuti prema zatvorenom prostoru odakle nije moglo stizati svjetlo. Prirodna rasvjeta nije mogla ući u prostoriju B jer je zid br. 5 u kojem su bili otvori bio usmjeren prema hodniku koji je vodio prema prostorijama D i F (v. Sl. 2). Naime, na zidu br. 5 u prostoriji B prisutna su tri otvora na visini od 140 cm.⁴³ Prema rezultatima istraživanjima zapravo vjerujemo da ovi prostori nisu imali prirodne rasvjete i da su najvećim dijelom bili u mraku (odnosno, da su se rasvijetljavali umjetnim svjetlom), i to s dobrim razlogom. Skladištenje hrane, a prema nađenim ostacima tu se zasigurno čuvalo ulje kao i školjke (dagnje i kamenice), zahtijevalo je osiguravanje određenih uvjeta skladištenja jer je proizvode trebalo zaštititi od utjecaja svjetla, zraka i povišene temperature. To bi moglo objasniti nedostatak prirodnog svjetla u spomenutim prostorijama, međutim, ne nudi objašnjenje zašto su te prostorije doživjele i zazidavanje vrata te se s vremenom u dio njih moglo ući, čini se, samo s kata. Ovu je pojavu možda moguće objasniti osim osiguravanjem što boljih mikroklimatskih uvjeta i prenamjenom prostora u svojevrsan "sef" u vrijeme političko-gospodarske krize u kasnoj antici, kada je gospodarska situacija bila znatno teža negoli u vrijeme nastanka zgrade i uslijed čega bi se moglo pretpostaviti da su vlasnici kuće u što je većoj mjeri nastojali zaštititi svoju "imovinu" bilo od kradljivaca izvan kućanstva bilo unutar njega.⁴⁵

Univerzalnost rimskodobne kuće: istina ili zabluda

Nekada se smatralo da su sve kuće rimskoga svijeta bile manje-više identične, pri čemu se u analizi građe, kako se već napomenulo, polazilo od pisane riječi kao osnove za propitivanje materijalnih izvora. U skladu s takvim shvaćanjem istraživani su različiti lokaliteti pri čemu su primat dobila istraživanja Pompeja i Herkulaneja koja su korištena kao mjerilo za stvaranje jedne univerzalne slike o načinu života rimskog čovjeka. Ovakvo pozivanje na Pompeje i Herkulanej posljedica je njihove sustavne istraženosti koja je usko povezana s visokom razinom očuvanosti ovih lokaliteta. Unatoč

nepodudarnosti materijalnih u odnosu na književne izvore, prisutnoj i na spomenutim lokalitetima, tamošnje su kuće prihvaćene kao potvrda Vitruvijeve navoda.⁴⁶ U skladu s tradicionalnom "statičnom slikom" rimskodobne kuće koja bi bila nepromjenjiva kroz prostor i vrijeme, izvedena je podjela na isključivo nekoliko arhitektonskih tipova kuća koja se zasnivala na postojanju arhitektonskih cjelina poput atrija i peristila. Međutim, priličan broj stambenih objekata rimskodobnog svijeta pripada manjim zdanjima koja mogu biti i nepravilnog tlocrta te orijentirana ne samo oko dvorišta već i hodnika.⁴⁷ U tom kontekstu je važno istaknuti istraživanja rimskih stambenih objekata s područja rimske Britanije koje je pokazalo da atrijska kuća ondje nije bila česta, a da se njezina sporadična pojava može vezati uglavnom uz doseljenike, što potvrđuje neutemeljenost generalizacija o nekoliko prevladavajućih tipova kuća na području rimske države.⁴⁸ Nažalost, ti drugi tipovi kuća nisu bili predmetom opsežnijih istraživanja zbog njihove manje reprezentativnosti u odnosu na uvriježeno shvaćanje o dominantnim tipovima kuća, kao i zbog učestalih adaptacija koje onemogućuju točnu rekonstrukciju prvobitnog izgleda kuće te upotrebe nekvalitetnih materijala i loše izvedbe, što je sve uzrokovalo njihovu veću podložnost propadanju uslijed protoka vremena. Ovakvo stajalište ima za posljedicu to da je uniformnost u shvaćanju rimskog stanovanja još uvijek prevladavajuća.⁴⁹

Ipak, u zadnje je vrijeme sve prisutnija ideja da rimskodobne kuće nisu bile uniformne – poput kakvih preslika kuća iz Pompeja – već da su se razlikovale ne samo na osnovi gospodarskih i društvenih mogućnosti te potreba njihovih vlasnika, već i s obzirom na regionalne specifičnosti gradnje. Kuća će tako nositi obilježja prostora u kojem je nastala, pa nije svejedno razmatramo li stanovanje u rimskoj Africi od onoga na europskom prostoru pri čemu razlika među gradnjama nije uvjetovana samo lokalnim tradicijama već i prirodno-geografskim uvjetima područja na kojem kuća nastaje; a i sam je Vitruvije, rukovodeći se grčkim iskustvima, preporučao da se pri gradnji poštuju karakteristike područja i njegove klime (*De arch.* VI, 1).

Do nedavno se smatralo da su samo imućni slojevi rimskog svijeta posjedovali kuće, što je teško prihvatljivo, jer su ih zacijelo posjedovali i različiti slojevi rimskog društva. Sigurno je velik postotak ljudi – osobito onih slabijeg imovinskog stanja (iako i među njima postoji socijalna i ekonomska hijerarhija) – živio u stambenim

⁴³ ILAKOVAC, 1962, 288.

⁴⁴ ILAKOVAC, 1962, 271-276.

⁴⁵ Kuća Požarišće I sigurno egzistira u 3. st.; v. ILAKOVAC, 1962, 299.

⁴⁶ Istraživanja su i u Pompejima pokazala da i ondje postoje skromnija kućna zdanja bez atrija sa znatno jednostavnijim tlocrtom; v. MÉTRAUX, 1999, 392-405.

⁴⁷ O daleko većoj raznolikosti tlocrta rimskodobnih kuća svjedoče i spoznaje s drugih područja Rimskog carstva. Primjer jedne kuće pravilnog tlocrta organizirane oko hodnika (kuća "Lot 11") nalazimo u antičkom gradu Utica koji se smjestio na području današnjeg Tunisa; v. ELLIS, 2000, 81-84.

⁴⁸ PERRING, 2002.

⁴⁹ Tako je, npr., u gradovima sjeverozapadnih provincija rimskog svijeta dosta raširen tip kuće poznat kao "the strip housing", tj. duga i uska kuća. Kao što samo ime kazuje, te su kuće bile dugačke i pravilnih formi, a u njima je postojala organizacija prostora u kojoj su se prostorije nadovezivale jedna na drugu. Prednji dio kuće, koji je redovito bio smješten uz ulicu, češće je korišten za trgovine ili javne prostore, srednji za stanovanje, a stražnji je služio kao vrt ili radionica. Opširnije v. ELLIS, 2000, 87-88.

zgradama (*insulae*), međutim i one su najčešće poznate zahvaljujući istraživanju samo velikih gradova poput Ostije i Rima,⁵⁰ pa bi se moglo postaviti pitanje koliko su takve zgrade bile česte u manjim sredinama poput npr. gradova Liburnije u kojima do sada nisu pronađeni ostaci takvih zdanja.

Zaključno razmatranje

Nazivi pojedinih prostorija koje su prenijeli antički pisci ne mogu se automatizmom prenijeti ni na kuće ni na stambene zgrade, a niti na ostale vrste stambenih zdanja, pa je sve jasnija potreba što obuhvatnijeg pristupa njihovom proučavanju. Do sada se najčešće u istraživanju rimskodobnog stambenog prostora upotrebljavala primjena nazivlja iz književnih izvora pri čemu je određen termin podrazumijevao jasno definiranu funkciju bez obzira na možda njezin neodgovarajući materijalni kontekst. Iako mnogi znanstvenici i danas vjeruju da kuće u Pompejima i Herkulaneju odgovaraju Vitruvijeve opisima, kritička je analiza pokazala da i ovdje postoji razlika između podataka iz književnih izvora i materijalne građe. Ta je razlika smatra se, još znatno veća izvan italskog poluotoka.⁵¹ Novija su istraživanja ukazala na to da praktički svi rimskodobni stambeni objekti mogu imati različite funkcije. Stoga treba biti oprezan pri upotrebi antičkog nazivlja. Najbolje bi ga bilo koristiti samo kao konvenciju koja bi podrazumijevala isključivo arhitektonsko-dekorativna obilježja bez funkcionalnog značenja, dok bi se potom funkcija određivala na osnovi suodnosa spomenutih čimbenika i artefakta, naravno samo tamo gdje je to moguće, i ne bi se porazumijevala sama po sebi. No, po našem mišljenju, moguće je i nazivlju dati funkcionalno značenje, uz rigorozno pridržavanje postavljenih kriterija koji inzistiraju na "suglasju" različitih materijalnih pokazatelja. Treba nadodati da je ovaj pristup najmanje poželjan i da ga P. M. Allison odbacuje jer bi u osnovi, uz pridržavanje strogih kriterija, velik dio prostorija ostao neimenovan antičkim nazivljem kao posljedicom nemogućnosti određivanja nedvosmislene upotreba prostora u najvećem broju primjera, i to zato što ondašnji svijet nije poznao specijalizaciju, što su potvrdila istraživanja Allison koja su ukazala na dominaciju višeznačnosti u upotrebi prostora, ali i višeznačnosti knji-

ževnih izvora, kao i na njihovu čestu nepodudarnost.

Proučavanje stanovanja iziskuje primjenu različitih metoda poput arhitektonske i dekorativne tipologije, kontekstualizacije artefakata i drugih. Arhitektonska tipologija podrazumijeva analizu tlocrta kuća na osnovi koje se kroz veličinu i broj prostorija dobivaju opće prostorne informacije poput veće ili manje "protočnosti" prostorija, o njihovoj većoj ili manjoj javnoj uporabi, kao i određene naznake o društvenom i ekonomskom položaju vlasnika, i slično. Dekorativnu tipologiju prostora treba dovesti u vezu s arhitektonskom tipologijom, ali i s distribucijom artefakata u određenom prostoru u svrhu funkcionalne analize prostora premda to nužno ne mora dovesti do željenog cilja. Nekada je prostorija dekorirana u skladu s namjenom prostora, a nekada nije, ili se samo čini da veza između namjene i dekoracije nije prisutna.⁵² Uz spomenute metode, tu je prisutna i metoda analogije koja sa sobom nosi dozu subjektivnosti, a da bi se primijenila na imalo adekvatan način treba ju potkrijepiti nizom primjera koji su kritički propitivani s obzirom na postojeće sličnosti i razlike.⁵³

Spomenuti pristupi otvaraju novi pogled na rimskodobnu kuću u kojoj namjena pojedinih prostorija nije bila jednoznačna već vrlo često kompleksna u smislu mnogostrukih aktivnosti koje su se odvijale na jednom mjestu. Promjene u metodologiji dovode u pitanje dosadašnji primat literarne nad materijalnom građom u proučavanju tematike stanovanja te nameću pitanje primjene odgovarajućih analitičkih metoda u svrhu što objektivnije identifikacije namjena pojedinih prostorija u kućama.

Slično kao i drugdje, tako su i dosadašnja istraživanja stambenog prostora antičke Liburnije te ostalih područja rimskoga Ilirika, glavninu pozornosti posvećivala arhitektonskim i dekorativnim (umjetničkim) ostacima, dok se drugim artefaktima, osobito onima koji pripadaju svakodnevnici, posvećivala neproporcionalno mala pažnja. Za nadati se da će novija istraživanja, primjenom sofisticiranijih metoda i preciznijim bilježenjima okolnosti nalaza svih artefakata, pa i onih prividno "nevažnih", omogućiti moderan i sustavan pristup proučavanju rimskoga stambenog prostora, a time i bolje poznavanje antičkog života na ovim prostorima.

⁵⁰ O *insula* opširnije v. PERRING, 2002, 19-20.

⁵¹ ALLISON, 2001, 181-208.

⁵² ALLISON, 2001, 181-208.

⁵³ ALLISON, 2001, 181-208.

LITERATURA

- AE
 ALLISON 1998. *Année épigraphique*. Paris, Presses universitaires.
 P. M. Allison, *The Household in Historical Archaeology*, *Australasian Historical Archaeology*, 16, Sydney, 1998., 16-29.
- ALLISON 2001. P. M. Allison, *Using the material and written sources: Turn of the millennium approaches to Roman domestic space*, *American Journal of Archaeology*, *Archaeological Institute of America*, 105 (2), Boston (Massachusetts), 2001., 181-208.
- ALLISON 2004. P. M. Allison, *Pompeian Households: An On-line Companion*, <http://www.stoa.org/projects/ph/glossary.html> (14. svibanj 2008.)
- ALLISON 2004a. P. M. Allison, *Pompeian households. An analysis of the material culture*, Los Angeles, 2004.
- ALLISON 2007. P. M. Allison, *Did romans love fast food?*
<http://www.romanhideout.com/news/2007/20070621.asp> (5. rujna 2010.)
- BUTTERWORTH, LAURENCE 2006. A. Butterworth, R. Laurence, *Pompeii: the living city*, London, 2006.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, Accademia litterarum regia Borussica.
- CROOM 2007. A. Croom, *Roman furniture*, Gloucestershire. 2007.
- DOBBINS 1999. - J. Dobbins, *Welcome to Pompeii*, VI. 6: *Insula Arriana Polliana, Pompeii Forum Project at the University of Virginia*.
<http://cti.itc.virginia.edu/~jjd5t/region-vi/pansa/inscription2.html> (1. svibnja 2011.)
- ELLIS 2000. S. Ellis, *Roman Housing*, London, 2000.
- ILAKOVAC 1962. B. Ilakovac, *Novi nalaz ostataka rimskih zgrada u Zadru* 1960. god., *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 271-299.
- KURILIĆ 1999. A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu: antroponimija, društveni slojevi, etničke promjene, gospodarske uloge, doktorska disertacija, rukopis*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1999.
- KURILIĆ 2004. A. Kurilić, *Epigrafski spomenici na prostoru Novalje*, 2. dopunjeno izd., Novalja - Zadar, 2004.
- MAREVIĆ 2000. J. Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2000.
- MÉTRAUX 2000. G. P. R. Métraux, *Ancient Housing: "Oikos" and "Domus" in Greece and Rome*, *The Journal of the Society of Architectural Historians*, 58(3), Chicago, 1999/2000., 392-405.
- NEVETT 1997. L. Nevett, *Perceptions of Domestic Space in Roman Italy*, u: *The Roman Family in Italy: Status, Sentiment, Space*, eds. Beryl Rawson - Paul Weaver, Oxford University Press, 1997., 281-299.
- PERRING 2002. D. Perring, *The Roman house in Britain*, London, 2002.
- PIRSON 1997. F. Pirson, *Rented accomodation at Pompeii: The evidence of the Insula Arriana Polliana VI 6*. In *Domestic space in the Roman world: Pompeii and beyond*, eds. R. Laurence A. F. Wallace-Hadrill, *Journal of Roman Archaeology*, *Supplementary series no. 22*, Portsmouth, 1997., 165-181.
- SUIĆ 2003. M. Suić, *Antički grad na istočnome Jadranu*, Zagreb, 2003.
- TSAKIRGIS 1996. B. Tsakirgis, *Houses and Houeholds*, *American Journal of Archaeology*, 100(4), 777-781.
- VITRUVIUS 1999. Vitruvije, *De architectura libri decem/Deset knjiga o arhitekturi*, ur. i prev. M. Lopac i V. Bedenko, Zagreb, 1999.
- WITTS 2000. P. Wits, *Mosaics and Room Function: The Evidence from Some Fourth-Century Romano British Villas*, *Britannia*, 31, 2000., 291-324.

SUMMARY

MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF ROMAN DWELLING AREAS AND POSSIBILITIES FOR THEIR APPLICATION IN THE ROMAN LIBURNIA REGION

Sonja KIRCHHOFFER, Anamarija KURILIĆ

The authors discuss methodological issues regarding possibilities for determining the functions of rooms in Roman houses. The idea is becoming increasingly widespread that Roman houses were not uniform - as if they were some sort of direct copies of houses in Pompeii - but differed not only following the economic and social means and needs of their owners but also according to regional building features. Specific terms for various rooms brought to us by ancient writers cannot be automatically applied to such buildings, so it is clear that they should be studied using an elaborated multidisciplinary approach. We can accept ancient terms, but solely as a convention, since the functions of individual rooms can be recognised only after a critical analysis based on a study of their locations, sizes, communications to other rooms, decorations, etc. Therefore, it is imperative to record with the utmost precision both all of the above-mentioned factors and the archaeological findings coming from the closed contexts of dwelling areas, since they are the most direct witnesses of past actions there. Such an approach opens new perspectives to Roman houses in which individual rooms were not for a single, unambiguous purpose - contrary to simplified interpretations of earlier studies - but their purposes were complex with multifarious activities occurring in the same place. Changes in methodological approaches question the earlier domination of literary sources over material ones in the study of dwelling spaces, and at the same time try to solve the problem of finding adequate analytical methods to apply in order to identify as objectively as possible the functions of individual rooms.

Unfortunately, older studies did not take into consideration the manifold use of a Roman house. Analysis of the material data from Pompeian houses has confirmed such a use and the same can be observed in many other parts of the Roman state, including Roman Liburnia. The authors use Roman houses from the latter area as a case study to display the possibilities - and even more the limitations - in identifying the functions of separate rooms according to both the quantity of findings therefrom and the precision with which the finding contexts have been recorded.